

E.Schendels absolyut akkuzativning uchta modelini ko'rsatadi [3: 98]. Ular quyidagilar:

1. Akkuzativdagi ot+predlog bilan kelgan ot (ko'pincha dativda) ($S_{AK} + P_r + S_d$): Sie betrachtete ihn gerührt, Tränen in die Augen. Hayal o'gan tásirilenip qaradı, kózlerinde jas.

2. Akkuzativdagi ot+ sifat (sifatdosh II) ($S_{AK} + Adj$ / Part II) *Er stand vor uns, weißlich verstaubt das Gesicht und die Lippen von der ewigen Hitze rissig und wund – Ol biziń aldımızda turdı da, júzi appaq shań, erinleri bolsa udayı issıdan jarılıp hám qanap ketken.*

3. Akkuzativdagi ot + ravish / olmosh ($S_{AK} + Adv$ / Pron):

Er saß an seinem Fensterplatze, vor sich das aufgeklappte Tischchen – Ol ayna aldında otırǵan edi, aldında jynalatuǵın stolsha.

Yuqorida berilgan nemischa gaplarni biz iloji boricha strukturasini o'zgartirmasdan qoraqalpoqchaga o'girishga harakat qildik. Bunday strukturalar turkiy tillarda ajratilgan ap bo'laklari deb yuritiladi. Lekin qoraqalpoq tilida ajratilgan to'ldiruvchi juda oz qo'llaniladi. Shu sababdan ham qoraqalpoq tili grammatikasi bo'yicha chop etilgan manbalarda bu sohada so'z kam yuritilgan. Strukturaning qoraqalpoq tilidagi varianti tushum (tabis) emas bosh (ataw) kelishigida kelgan. Bunday gaplar qoraqalpoq tilida ko'pincha boshqacha strukturada uchraydi: Hayal o'gan tásirilenip, kózlerinde jas penen qaradı. Ol shlyapasin qolına uslap kirip keldi. Keyingi misoldan ko'rinib turganidek, ayrim hollarda akkuzativdagi otning ma'nosi qoraqalpoq tilida ham tushum (tabis) kelishigida ifodalanadi, biroq gaplarning tuzilishi birdek emas.

Nemis tilida akkuzativning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, u orqali o'rin ma'nosi ifodalanadi. U ham ozod akkuzativ turiga mansub bo'lib, asosan harakatni (olg'a qaray) anglatuvchi o'timsiz fe'llar bilan qo'llaniladi: *steigen, gehen, laufen, springen, fahren*. Bunday fe'llar bilan faqat o'rin ma'nosiga yaqin bo'lgan otlargina ishlatiladi: *Straße, Weg, Strecke, Schritt* va boshqalar.

Er ging die Straße entlang – Ol kóshe boylap júrip ketti. Marsel trat einen Schritt auf mich zu. (J. Petersen. Fahrt nach Paris).

Marsel maǵan qaray bir qádem tasladı.

Misollarning qoraqalpoq tiliga o'girilishidan ko'rinib turibdiki, nemis tilidagi akkuzativning o'rin ma'nosi ikkin-

chi tilda ham xuddi o'ziga o'xshash kelishikda (tabis) o'z ma'nosini topadi. Entlang predlogi nemis tilida akkuzativdagi otni boshqarib kelsa, boylap ko'makchisi ham xuddi shu kelishikni tushum (tabis) kelishigini boshqarib qo'llanadi. U boshqarib kelayotgan otning belgisi yoki belgisiz ishlatilishi to'g'risida biz so'z yuritgan edik. Ikkinchi gapdagi qádem so'zi ma'no jihatdan tushum (tabis) kelishigida turibdi, chunki taslaw (tashlamoq) fe'li o'zidan oldin turgan otning tabis kelishigida turishini talab qiladi: taslaw – neni?, kimdi? Biroq bu so'zlar turg'un bog'lamaga aylanib ketgan. Agar qádem so'ziga egalik affiksi qo'shilsa, u albatta tushum (tabis) kelishigining affiksi bilan ishlatiladi: Qáдемиńdi oylap bas (tasla)

Akkuzativ o'rin ma'nosidagi (*das Jahr, die Nacht, der Tag, die Woche, der Monat* u.a.) otlar orqali harakat yoki holatning sodir bo'lish vaqtini, davomiyligini ko'rsatadi, gapda o'rin holi vazifasida keladi:

Das Mädchen wohnte einen Monat bei dem Onkel. Qız dayısıńıń bir ay jasadı.

Gestern habe ich den ganzen Tag an den Artikel gearbeitet. Keshe men kúni menen (kún boyı) maqala ústinde (tuwralı) jumıs isledim.

Shuningdek, akkuzativ harakatning biror, o'rin-joy ustida sodir bo'lishini ifodalasa qoraqalpoq tiliga *menen* (*benen, penen*) ko'makchisi bilan birgalikda keladigan bosh (ataw) kelishigidagi ot yoki chiqish kelishigi orqali beriladi: *ohne Hast trappeten die Pferde den ansteigenden Weg* (St. Zweig. Nowellen). *Atlar joqarığa shıǵatuǵın jol menen (joldan) ásten júrip ketti.*

Ein Jahr studierte ich in Kiev. Men Kieve bir jıl oqıdım.

Nemis tilida akkuzativda ifodalanadigan o'rin ma'nosi qoraqalpoq tilida bosh (ataw) kelishigidagi yoki *menen* (*benen, penen*), bo'yi ko'makchilari bilan qo'llanadigan otlar orqali beriladi.

Nemis tilida akkuzativ orqali javob olish, biror narsani so'rash ma'nolari anglashiladi. Akkuzativning bu ma'nosi qoraqalpoq tilida chiqish (shıǵıs) kelishigi orqali ifodalanadi. Mana shu holat o'qish jaraynida o'quvchilar tomonidan xatoga yo'l qo'yilishiga sabab bo'ladi: *Der Lehrer fragt den Schüler – Mug'allım o'qu vchıdan soraydı.*

Xullas, nemis tilidagi akkuzativ qoraqalpoq tilidagi tushum (tabis) kelishiklari orasida tipologik uxshashliklar ham har bir tilning o'z xususiyatidan kelib chiqadigan farqlanishlar ham mavjud.

Adabiyotlar

1. Erben I. Abriß der deutschen Grammatik. – Berlin: 1965. – P. 101.
2. Schendels E. Deutsche Grammatik. – Moskau: 1988. – P. 98.
3. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – Москва: 1947. – С. 81.
4. Дроздова Т.И. Опоры-символы и опоры-рифмовки на уроках английского языка. V.ж: Иностранные языки в школе. №6, 1999. – С. 35-38.
5. Ўзбек тили грамматикаси. Т.II. -Тошкент: «Фан», 1976. 183-б.

REZYUME. Ushbu maqolada nemis tilidagi akkuzativ kelishigining qoraqalpoq tilida ifodalanish xususiyatlari aniqlangan. Unda qardosh bo'lmagan tillardagi bu ikki kelishikning gapdagi berilish usullari, grammatik shakllari o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье определяются особенности выражения немецкого винительного падежа в каракалпакском языке. В ней изучаются способы и грамматические формы этих двух падежей в неродственных языках.

SUMMARY. This article is determined the features of the expression of the German accusative case in the Karakalpak language the methods and grammatical forms are studied in these two cases in unrelated languages.

TEÑEW HÁM EPITETLERDİN STILLIK QOLLANILIW ÓZGESHELİKLERI

E.Allanazarov – filologiya ilimlerinin kandidati

G.Erniyazova – magistrant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: lingvistika, frazeologiya, valentlik, ekvivalent, kontekst, obraz, semantika, shakl.

Ключевые слова: лингвистика, фразеология, валентность, эквивалент, контекст, образ, семантика, форма.

Key words: linguistic, phraseological, language, kontekst, concerning, peculiarities, semantical, forma.

Barlıq tiller sıyaqlı qaraqalpaq tilinde de teñew hám epitettler sóz mánilerin stillik jaqtan ózgertiw arqalı olardan ónimli paydalanıwda, semantialıq mání ózgesheliklerin qalıplestiriwde ayırıqsha orınǵa iye toplardan esaplanadı. Teñew hám epitettler kórkem shıǵarmalar tilinde ayırıqsha orın iyelep, qalıplesip keledi, sóz tásiriniń sapalıǵın arttıradı hám funktsionallıq stillik xızmet atqaradı. Teñew hám epitettler mánilik ózgesheligi jaǵınan til baylıqlarınıń

úlken bir toparı sıpatında toplardıń ishinde ózine tán girewli orın iyeleydi.

Teñew hám epitettler adamzattıń ishki sezimlerin, haywanatlar dúnyasın, tábiyat qubılısların óz ara teñew hám salıstırıw arqalı payda boladı, hám kórkem obrazlılıqtı qalıplestiriwde, sóz mánilerin keńeytiw maqsetinde ónimli qollanıladı.

Teñew hám epitettler obrazlılıq penen sóz mánisiniń ózgeriwine xızmet etiwı arqalı adamzatıń hár qıylı sın-sımbatın, hárketin, basqa zatlarǵa teñep, jámiyetlik turmıstı, obektiv shınlıqtı obrazlı tanıwǵa járdem etedi.

Teñew hám epitettlerdi úyreniw arqalı olardıń semantikalıq ózgeshelikleri, stillik qollanıwı, gáptegi qollanıw ózgesheliklerine baha berilip, til faktleri arqalı kóbinese adamzat hám onıń sezimleri, haywanatlar atamaları, tábiyat qubılıslarınıń, hár qıylı hárketlerdi teñew arqalı sıpatlanıp beriledi.

Teñew hám epitettler sóz mánisiniń ózgesheliklerine baylanıslı ilimpazlardıń dıqqatın ózine tartıp, úyreniw obiektine aylanǵanlıǵın kóriwge boladı. V.G.Belinskiy kórkem obraz dóretywshi teñewlerdi *cúwretli sóz* dep ataǵan. N.Bualo óziniń «Poetikalıq óner» atlı miynetinde Shınlıqtan asıp ketetuǵın gózzalıq joq, troplar, sonıń ishinde teñewler arqalı berilgen haqıyqatlıqtıń ózi gózzalıq, - dep pikir bildirgen. Til iliminde A.Reformatskiy, V.Vinogradov, A.Kvyatkovskiy, R. ikolson, A.Efimov, kórkem ádebiyat iliminde G. Lessing, I.Gerder, F.Gegel, L.Tolstoy h.t.b. lar kórkemlik tuwralı bahalı pikirlerdi bildirgen.

Túrkiy tilles xalıqlar ilimpazlarınan R.Rejebov, A.Ğariev, L.Abdullaeva, A.Mamajanov, I.Shukurov, E.Berdimuratov, K.Mámбетov, Q.Kamalov, A.Bekbergenov, B.Genjemuratov, E. Allanazarovlardıń miynetlerinde sóz mánisiniń teñewler hám epitettler arqalı awısıwına bahalı pikirlerin bildirgen. Teñew hám epitettlerdi uqsaslıq tiykarında dóregen mániler sıpatında tán aladı. Qollanıw jaǵdayına, dúzilisine baylanıslı jay, qospalı hám keñeytilgen teñew hám epitettler dep toparlarǵa bóledi. Ózbek tilin izertlewshi Qlichev: «Teñewler sóylewshiniń sózi arqalı tip, janlı, jansız zatları salıstırıw arqalı olardı ekinshi zatlarǵa teñeydi hám kúshli stilistikalıq obrazlılıqtı payda etedi. Teñewler kúshli ekspessivlik xarakterde stillik maqsetlerde qollanıw, ózgeshe ózine tán qásiyetlerine iye bolıp keledi», - dep pikir aytqan [5:188]. Teñew hám epitettlerdiń stillik maqsetlerde qollanıwı, áhmiyeti jóninde ózbek ilimpazı Qlichevniń aytqan pikiri de áhmiyetli [4]. Sebebi ilimpaz sintaksislik stilistikaniń, sonıń ishinde teñew hám epitettlerdiń de ámeliy qollanıwı boyınsha biraz pikirler aytqan, misallar menen dáliyllegen.

Qaraqalpaq til iliminde stilistika tarawında, troplardıń stillik xızmetleri tuwralı ele sheshilmey atırǵan máseleler kóp. elewli miynetlerden, ol da bolsa, qaraqalpaq tilindegi funkcionallıq stiller jóninde izertlew alıp barǵan ilimpaz E.Berdimuratovniń monografiyalıq miyneti [3], hám qaraqalpaq tiliniń stilistikası tuwralı qısqaşa sóz etiwshi A.Bekbergenovniń miyneti [2] bolıp tabıladı.

İлимпаз A.Bekbergenov: «Troplar, solardıń ishinde teñew hám epitettler salıstırıw xızmetin atqarıp, ishki hám sırtqı obrazlılıqtı ashıp beredi », - degen pikir bildiredi [2:73]. İлимпаз A.A.Potebnya: «Kelbetliklerdiń tábiyatınıń atlıqlarǵa jaqın bolıwı, substantivlesken kelbetliklerdiń tábiyatındaǵı usaslıq, olardıń (atlıq, kelbetliklerdiń) tariyxı hám mánilik jaqtan bir-birine jaqınlıǵın», - dep kórsetedi [1:73].

Til iliminde teñew hám epitettler sóz mánileriniń ámeliy jaqtan qollanıwdaǵı ózgeshe bir tur retinde, semantikalıq máni birligi sıpatında bahalanadı. Teñew hám epitettler kórkem sóz ustasınıń sheberligine baylanıslı qalıplesedi, dóretpeniń tásirshenliginde onıń sapasınıń unamlı dárejede artıwına tásir etedi. Obrazlılıq tásirli sóz, kúshli sezim, orınlı tawıp aytilgen pikirler, onı kúsheytiwshi teñewler tiykarında qurıladı. Teñew hám epitettler insan hám onıń sezimlerin, haywanatlar dúnyasını, tábiyat qubılısların óz ara salıstırıw arqalı qayta atawdan payda bolǵan kórkem obrazdı sóz mánileri sıpatında stillik jaqtan qalıplestiredi. Basqa tiller sıyaqlı qaraqalpaq tilinde teñew hám epitettlerdiń obrazlılıq penen sóz mánisiniń ózgeriwine xızmet etiwı insan, haywanatlar, quslar, adamzat dúnyası, tábiyat qubılısları atları bazasında ushırasadı hám jámiyetlik turmıstı, obektiv shınlıqtı obrazlı tanıwǵa

baǵdarlaydı.

Kórkem shıǵarmada oqıwshıǵa birden tásir etetuǵın, seziletuǵın original janalıq, shıǵarmanıń bahalılıǵın anıqlawshı belgilerdiń dál kórinisleri arqalı ǵana payda bolıp otıradı.

Troplardıń ishinde teñewler semantikalıq ekspressiyanı beriwde onı estetikalıq talaplar tiykarında iske asırıwda kontekste ayqın kórinedi.

Jaqsılıq jadırar kúnniń júzindey,

Shadlıqlar sap tartar izi úzilmei, ... (T.M.)

Bul qosıq qatarlarında teñew hám epitettlerdi sheber paydalanǵan kórkem sáz sheberleri súwretlew obrazlılıǵı, pikir tásirirliligin boldırıw ushın onda ulıwmalılıq tilge tán barlıq semantikalıq-stillik baylıqlardı puxta paydalanıw faktleri anıq kózge taslanadı. Ondaǵı obrazlılıq – ekspressiya sáykes til quralların óz ornında kórkem súwretlewdiń estetikalıq talaplarına, olardıń logikalıq-stillik baylanısına hám birigiwshiligine qaray tásirshenlikti payda etip kelgen.

Kúshli máni ózgesheligine bay troplar arqalı ayrıqsha ekspressivlik emociya menen tuwılǵan jerdiń qádır-qımbatın, hár qıylı hádiyselerdiń sáwleleniwın kóz aldına keltiredi. Tuwılǵan jer temasındaǵı túsiniqleri lirik qaharmanıń haq kewilli tili menen berilip, Watandı-tuwılǵan jerdi jánnetke, bawır basıp ósken qus uyasına teñep, ana topıraqtı analıq mehirdiń, analıq iyistiń ańıp turǵanlıǵın jırlap, ana jer iyisinen lázzetlenip atırǵanlıǵın, oǵan toymay atırǵanlıǵın, jırlaydı. Watandı, el-jurttı basqa hesh bir mákan menen almasırıp bolmaytuǵanlıǵın ayta otırıp, lirikalıq qaharman tilinen tuwılǵan jerge degen sheksiz muhabbat sezimlerin bildiredi.

Onıń sezimtalılıqtı oyatatuǵın lirikalarında qaraqalpaq awıllarınıń milliy peyzajlıq boyawları ap-anıq suwrettey kórinip tur.

Suw aqsa saǵadan sarqırıp,

Qıyalım qosılıp aqqanday,

Kún shıqsá kúlimlep jarqırıp,

Awıldıń kelbeti pah, qanday!

Tábiyattıń usınday tábiyiy kórinislerin burmalamastan súwretlewlerinde keltirilgen qatarlar bılayınsha qaraǵanda ápiwayı uyqastay bolıp kóringeni menen sózlerdiń jeke mánilerinen bir tutas pütünlikke iye estetikalıq-emocional tásirshenlikti payda ete alǵan hám shıǵarmanıń bahalılıǵı arta túsken. Tábiyattıń original milliy boyawları jırlanǵan hám ájayıp kórkem emocional ekspressivlikke erisken.

Tap jańa juldızdan túsip kелgendey,

Ay tamangá ózi ushıp kелgendey,

Bul káraǵa jańa kóship kелgendey,

Gawqıldasar keshte qaraqalpaqlar. (T. M.)

Mısallar alıǵan «Gawqıldasar qaraqalpaqlar» qosıǵınıń kompozitsiyalıq qurılısı oǵada qızıq bolıp, teñew hám epitettler arqalı tiliniń ótkirliǵı, tásirshenliǵı, ideyalıq jaqtan kórkemliǵı menen ayrıqsha tásirli shıqqan.

Eli – xalqı ushın jaqsı niyetler menen «qalıs gáp» aytıp, keleshek hám aqqındaǵı arız-ármanların «**qıyal menen naǵıshlap**» qaraqalpaqlardıń keshki bázim, otırıspalarda gawqıldasıp sáwbetlesiwlerine tereń filosofiyalıq máni beriwı arqalı onıń emociyaǵa bay tili xalıqtıń júreginen jıllı jay aladı.

Epitettler tuwralı pikir bildirilgende troptıń bul túri zattıń, qubılıstıń sıpatın anıqlaytuǵın kórkemlewshi sóz bolıp tabıladı. I. V. Galperin – obrazlılıqtıń watanı poetikalıq sóylew. Obrazlılıq oydıń qásiyeti emes, ol poetikalıq sóylewdiń tiykarında payda bolǵan stilistikalıq ádis, usıl. Ol poeziyaǵa ǵana hadal xızmet etip qoynastan, sóylewdiń basqa stillerine de orazlılıqtıń bir komponenti bola aladı, - dep atap ótedi. Haqıyqatında da troplar arqalı kórkem obrazlılıq onıń estetikalıq talaplarına say tillik xızmet atqaradı. Mısallardı kórip shıǵamız.

Epkin samal qoltıǵınnan qıtıqlap,

Talpındırdı japıraqlı terekti, ...

Bulttay dónip arqasında burımı,

Teñge shashpaq jeñgelirdin ırımı,
Şekirip jür jelkildesken aydarlar,
Öspirimler jawdıraşqan turımı...

Ósken qız hesh waqıtta sağı sınbay,
Tarangan kún shıǵıstın tawısınday,
Sálem dep appaq tisi ashılǵanda,
Lapızı sıbızǵınıń dawısınday.

Shayır teñew hám epitetlerdi tańlawda stillik jaqtan ayırıqsha sheberlik kórsetip, a'sten esip turg'an jipek samaldın' qıtuqlawın (*Epkin samal qoltıǵınan qıtuqlap*), qızdın' shash o'rimlerin qap-qara bultqa ten'ep, (*Bulttay dönip arqasında burımı*), ilaqtay sekirisip oynap ju'rgen dawıs sestin sıbızǵı sestine qusatıp (*Lapızı sıbızǵınıń dawısınday*) ku'shli emotsionallıq lirizm menen su'wretlep beriwı adamdı eriksiz o'zine tartadı balalardı (*Sekirip jür jelkildesken aydarlar*), Ma'kariya sulıwdın' beti qaytpay o'skenligin (*Ósken qız hesh waqıtta sağı sınbay*), otırıp-turısın tawıs qusqa megzetip (*Tarangan kún shıǵıstın tawısınday*),.

Jetip búgin barlıq arızıw-ármangá,
Kárwan tartıp barar jipek tallarda
Jas jetkinshek áwlad quwanıp atır
Ata tegi márt adamlar bolǵanda
Qaraqalpaqstandı qalay súymesseń?
Múbárek ishqında qalay kúymesseń?

Qosıq qatarları oqıwshılardıǵa epitetler arqalı stillik ekspressivlik kúsh penen tásir etip, onda patriotlıq sezim, tuwılǵan jege degen muhabbatın kúshetiwdge erisken.

Qapıǵa gelle qıstırǵan,
Qaysar salǵan paxsalar
Kóz hásitke bursh turǵan,
Naǵısında gúl janar...

Juwmaqlastırıp aytqanda, kórkem sóz sheberleriniń joqarıdaǵı shıǵarmalarında teñew hám epitetler ekspressivlik-emotsionallıq mánilik qurılısınıń stillik ránbáreńligi, táriyplewde motivatsiyanıń tereń mánilik bay mazmunı menen ajralıp turadı.

Ádebiyatlar

1. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике I-II-III. –Москва: 1958, -С. 73.
2. Бекбергенов А.. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. –Нөкіс: 1990, 73-б.
3. Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функциональлық стильлеринің раўажланыўы менен қарақалпақ тилинің лексикасының раўажланыўы. –Нөкіс: 1973.
4. Қличев. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. –Тошкент: 1992.
5. Ўзбек тилининг стилистикаси. –Тошкент: 1983, 188-б.

РЕЗЮМЕ. Мақолamızда тилимиздаǵı lingvistik birliklardan biri frazeologizmlarning badiiy tildagi qo'llanilish hodisasiga bag'ishlangan bo'lib, shoirlar asarlarida qo'llanilishdagi so'z ma'nolarining ta'sirchalikdagi o'ziga xos xususyatlariga bag'ishlangan ayrim tafsilotlarimiz havola etiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье одна из языковых единиц нашего языка посвящена событию употребления фразеологизмов в художественном языке. В произведениях поэзии приводятся некоторые подробности, касающиеся особенностей значения слова в употреблении.

SUMMARY. In article, one of the linguistic units of our language is devoted to the event of the use of phraseological units in an artistic language. In the works there are given concerning the peculiarities of the meaning of the word in use.

UDK. 911:321.01(-20)

«POYTEXT» SO'ZINING LUG'AVIY MA'NOSI VA TARIXIY-GEOGRAFIK, LINGVISTIK TALQINI

X.M.Bayqabilov – *geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*
Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: poytaxt, maxsus federal okrug, shahar, shahar aholi punktlari, ma'muriy markaz, shahar-davlat, saroy, o'rda.

Ключевые слова: столица, особый федеральный округ, город, городские поселения, административный центр, город-государство, дворец, орда.

Key words: capital, special federal district, city, urban settlements, administrative center, city-state, palace, orda.

Kirish. Poytaxt – davlatning bosh shahri, mamlakatning ma'muriy-siyosiy markazi. Poytaxt odatda, markaziy (umummilliy) hukumat, parlament va sud muassasalari qarorgohi hisoblanadi. Odatda, poytaxt alohida boshqaruv tartibi bo'lgan mustaqil ma'muriy birlikka ajratiladi. Ko'pchilik federativ davlatlarda poytaxt federatsiyaning biron-bir subyekti hisoblanmaydigan maxsus federal okrug hududida joylashgan bo'ladi. Ko'pchilik mamlakatlarda poytaxt qayerda bo'lishi konstitutsiya matnida to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatiladi. Chunonchi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 6-moddasida "*O'zbekiston Respublikasining poytaxti – Toshkent shahri*" deyilgan [1:5]. Shaharlarni ko'zgu desak, mubolag'a hisoblanmaydi. Chunki, biror jamiyatning rivojlanishiga yoki bugungi kun taraqqiyotiga baho beradigan bo'lsak, uning shaharlariga, xususan, poytaxt shaharlariga qarab xulosa chiqaramiz.

Ishning maqsadi va vazifalari. Poytaxt shaharlar qanday paydo bo'lgan? Avvalo, "shahar" degan so'zning o'zi qanaqa ma'noni anglatadi? Sayyoramizning turli mamlakatlarida va turli davrlarda shaharlar haqidagi tushunchalar ko'p marta o'zgardi. Shuning uchun ham shaharlarni tasavvur qilish tushunchasi xilma-xildir. "*Shahar*" tushunchasi bilan aholi punktlari hududidagi aniq chegaralarning alohida shakllari vujudga kelgan. Ana shunday aholi punktlarining tashqi ko'rinishining birinchi belgisi *shahar devori* (*qo'rg'oni*) bo'lib, u mudofaa maqsadi uchun xizmat qilish bilan birga shahar yadrosining asosiy chegarasi hisoblangan. Masalan, qadimda eng mashhur bo'lgan, aholisi asosan dehqonlarni tashkil etgan

shaharlarni hozirgi davr o'lchovi bilan qaraganimizda *shahar aholi punktlari* maqomiga qo'shmagan bo'lar edik.

Asosiy qism. Shunga qaramay shahar tushunchasi bilan bog'liq tipik xususiyatlarni ajratish mumkin. Mashhur olim V.V.Davidovning ta'kidlashicha, tushunchada barcha bilimlarning genetik tabiati namoyon bo'ladi.

Yevropa xalqlarida jumladan, nemislar uchun *shaharni* belgilaydigan so'z shtadt (*stadt*) bo'lsa, ingliz xalqlarida *tow cite* atamasi *shaharni* anglatadi. Fransuzlarda ham *cite* so'zining o'zi *shaharni* ifodalaydi. Shvedcha *Staden* so'zi ma'lum klass shaharlarni ifoda etsa, Norvegiyada bu so'z *shahar* degan ma'noni bildiradi. Rus tilida "*shahar*" so'zi tarixan o'ralgan, to'silgan – dushman, yovlar hamlasidan saqlanish maqsadi bilan bog'liq bo'lgan aholi punktni ifodalaydi. Rossiyada XVIII asr boshlarida atrofi o'ralgan joylar ("qo'rg'onlar") shahar hisoblangan. Shaharlar mudofaasi tobora takomillashib bordi, ularning atroflarida mustahkam qal'a va qo'rg'onlar qad rostladi. Shu munosabat bilan "shahar" – "*zopod*", ya'ni cherkov-slayyan tilida "*zpadь*" atamasi yuzaga keldi. So'zma-so'z tarjima qilinganda ushbu atama – chegaralangan, to'silgan, himoyalangan degan ma'noni anglatadi. Polyakchada "*zpod*" – qal'a degan ma'noni bildiradi [3:12].

Sh.Rahmatullayev ta'kidlashicha, "*poytaxt*" so'zi lingvistik nuqtayi nazardan ot hisoblanib, tojik tilida *poy* otini "*ost*" ma'nosi bilan "*hukmdor qabul marosimida o'tirishi uchun saroy to'riga o'rnatilgan, maxsus bezatib ishlangan hashamatli o'rindi*" ma'nosini anglatadigan *taxt* otidan tuzilgan bo'lib, "*davlatning bosh shahri*"